

Kusnyír Éva

NÉPKÖLTÉSZETI KINCSEINK TÁRNOKA, ERDÉLYI JÁNOS¹

Erdélyi János halálának 150. évfordulóján néprajztudósként bemutatni őt összetett feladatot jelent. Az összetett kifejezést használok, hiszen Erdélyi János nem pusztán a magyar reformkor néprajztudósa, de egyben korszakának kimagasló teljesítményű költője, filozófusa és esztétája is. „A költő a költőt üdvözli benne, a kritikus a művészt, a bölcsész a philosophot; de egyik sem fogja fel teljesen.”² – olvashatjuk egy róla szóló 1880-as visszaemlékezésben.

És valóban, Erdélyi János sokoldalú személyét és munkásságát minden tudományterület képviselői magukéinak tekintik. Így van ezzel a néprajztudomány is, mely Erdélyit elsősorban népköltészeti gyűjtései miatt méltatja. Azonban egy ennyire szerteágazó érdeklődési körrel rendelkező személy esetében, mint amilyen Erdélyi János volt, el kell tekintenünk sokféle szerepkörének szétválasztásától. Igazi polihistor volt, aki mindent átfogó, összefüggéseiben értelmező, holisztikus szemléletmóddal látta a világ dolgait, azon belül a reformkori magyarság, és különösen a nép helyzetét.

A néphez és annak kultúrájához való ragaszkodását gyermekként vette magára Kis-Kaposton, hol édesapja vallási témájú versein és édesanyja népdalain cseperedett. „Szerette a falusi iskolában, társai csoportjába elegyedve, hallgatni a csapongó meséket, a mélabús, majd játzian pajzán dalokat, vagy elringatni lelkét az édes hangokon, az ének dallamán, s gyermeki kebele megtanult együtt érezni a néppel.”³ – ahogyan azt Deák Elek megfogalmazta. 1824-ben került a sárospataki főiskolára, ahol korábbi, népdalok és mesék iránti fogékonyságát kiterjeszthette az ország különböző pontjairól érkezett diákok népi szokásainak megismerésével.

1835-ben a gömöri Berzétére került a Máriássy családhoz nevelőként, ahol szabad idejében „[v]agy a hegyek rejtélyeit, az erdők titkait

¹ GREGUSS ÁGOST: Erdélyi Jánosról, in *Greguss Ágost tanulmányai, I. k. Beszédék – széptani cikkek*, Pest, Ráth Mór, 1872, 125.

² DEÁK ELEK: Erdélyi János, *Figyelő* 9(1880), 82.

³ Uo., 83.

kutatta, vagy a népet látogatta meg kunyhóiban, hogy megismerkedjék szokásaival, érzés- és gondolkozásmódjával; szóval, hogy tanulmányozza a nép pszichológiáját; lelki életét”.⁴ Anekdotaként maradt fenn Erdélyi Jánosról, hogy gyakran a lakóházak ablaka alatt hallgatta és jegyezte le a bentről kiszűrődő énekeket, meséket vagy éppen közmondásokat. Gömörben tapasztalhatta meg igazán, hogyan bánnak a „büszke földesurak” jobbágyaikkal, melyami ifjú, költészet felé hajló lelkét mélyen sértette. Így nem véletlen egybeesés, hogy 1835-től addig „csak néha-néha érintett lantját sűrűbben kezdé pengetni, igen gyakran a magyar nép s az összemberiség érdekei zendülnek meg húrjain” – olvashatjuk Deák Elek szavait a *Figyelő* című irodalomtörténeti közlöny 1880-as számában.

Erdélyi 1838-ban került Pestre, és addigi munkásságának komoly mérték- és értékjelzője, hogy 1839. november 23-án a Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Nem sokkal ezen megtiszteltetés után a Kisfaludy Társaság tagja lett. Székfoglaló beszéde a népköltészetéről komoly figyelemfelkeltés volt a nép szóbeli kincsei iránt, illetve iránymutatás a hazai költészet megújítására. „A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik. Ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz a ki őt hallgassa, seregestül találand megnyílt szivekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a népet, az életet, beállni a tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét veszi, a Jordánba: ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.”⁵ – fogalmazta meg székfoglaló beszédében. Erdélyi tartott attól, hogy a reformkor hazafias költészete „hazapuffogatással leend”,⁶ és a költészet megújításának, felfrissítésének eszközeként a népköltészet megismerését látta. Sürgette „a népiesség fölvetelét, hogy ezáltal mintegy kölcsönhatás jöjjön létre nép- és műköltészet között”.⁷ Kölcsönhatás. – Ez a kifejezés jellemzi leginkább Erdélyi kapcsolatát a különféle, általa érintett tudományterületek között. Ebből a törekvéséből is tisztán kirajzolódik számunkra, hogy Erdélyi Jánost nem értelmezhetjük egysíkúan csak néprajztudósként, mikor néprajzi munkásságát méltatjuk.

A Kisfaludy Társasággal való kapcsolata teszi őt igazán néprajztudóssá, a „népköltészet kincseinek tárnokává”. 1843. december 2-án a Társaság ülésén elhatározták „a népköltési ereklyék gyűjtését”.⁸ Az ezzel járó szerkesztési és kiadási munkálatokat Erdélyi Jánosra bízta. A gyűjtés folyamata éveket vett igénybe, elsősorban a kor közlekedési viszonyai miatt. A Társaság által közzétett felhívásra az ország legkülönbözőbb pontjairól érkeztek népköltészeti alkotások – általában a helyi értelmiség: lelkészek és tanítók közvetítésével. Ebből kifolyólag a *Népdalok és mondák* című népköltési gyűjtemény első kötetében érezhető volt, hogy a népi szövegeket „deák kéz” érintette. Erdélyi szerkesztőként a beérkezett anyagokon nem változtatott, ezért találkozhatunk túlírt kifejezésekkel, különösen a népmesékben. Ezekből idézünk párat példaként:

⁴ Uo., 88.

⁵ Uo., 93.

⁶ Uo., 94.

⁷ Uo.

⁸ KUN Pál: Erdélyi János emlékezete, *Figyelő* 12(1882), 246.

„kérték őt, bocsátaná őket a sárkányra”; „a csuka hasát a cethal egy kardhal által felmetszette”; továbbá „az utczakerítés betöviszertetett”.⁹

Ami a felhívásra beérkezett népdalokat illeti, Erdélyi az első kötet szerkesztői előszavában megjegyzi: „Sok dal lesz itt, melyet senki nem hallott úgy, mint általam közöltetnek, mert némelyik három, sőt négyből is van összerakva, a különböző be- küldések szerint.”¹⁰ Ez talán ellentmondásosnak tűnhet elsőre, ugyanakkor, ha egy pillantást vetünk a korszak népköltészeti gyűjtéseire európai szinten, azt tapasztaljuk, hogy bevett gyakorlatról volt szó – elég itt a Grimm testvérek által horrorisztikusnak vagy obszcénnek tartott mesék olvasóbaráttá tételére gondolnunk.

A népköltési gyűjtemény anyagát a népdalok és az Erdélyi által mondáknak nevezett népmesék mellett közmondások és szólások alkották. Erdélyi szerint a „közmondások fogalma alatt gondoljuk mindazon rövid szólásmódokat, melyek a népnél örökölt formában, mint jelvi értemények szájrul szájra *élnek*. Természetökhöz tartozik ennél fogva, hogy a nép azokat magyarázat és fejtörés nélkül értse, mikor szükség, alkalmazni tudja, habár szórul szóra való jelentésüket régen elvesztette is.”¹¹

A Magyar Népköltési Gyűjtemény kötetekben Erdélyi feltüntette a szövegeket beküldők neveit is. Többek között Greguss Ágost, Vajda János, Irinyi József és Petőfi Sándor szerepelnek ezen a listán. Annak ellenére, hogy a beküldők gyakran a szövegűség rovására csiszoltak a beküldött anyagon, Erdélyi igyekezett megfelelni azon filozófiai eszménynek, miszerint: „csak az a szép, ami igaz”. Úgy vélte, hogy „a népköltészet egyik fő érdeme a valóság”.¹² Ilyen eszmék mentén lett ő a népköltészet bűvára – ahogyan saját szerepét megjelölte.

Az összefüggésekben gondolkozó embert mutatja számunkra az, hogy Erdélyi János nem választotta szét a népdalok szövegét azok dallamától, hanem együtt vizsgálta azokat. Maga is zeneértő és zenekedvelő volt, így nagy gondot fordított a népdalok dallamára is. Különösen akkor csúcsonodott ki ez irányú tevékenysége, mikor 1851-ben visszatért Sárospatakra, egykori alma matere katedrájára. Aktív szerepet vállalt az egyházi énekek reformálásában. 1864-ben jelent meg cikke a *Sárospataki Füzetekben Magyar népdallamok és református szenténekek* címmel, melyben párhuzamba állította a népdalok és az egyházi énekek dallamvilágát.¹³ Ezt az elemzési technikát a 21. századi néprajzban és kulturális antropológiában összehasonlító módszernek nevezzük.

Az első pillantásra egymástól távolinak tűnő dolgok Erdélyi János munkásságában könnyed természetességgel rendeződnek egymás mellé. Éppen olyan könnyedén, ahogyan számára is természetes volt, hogy valamit vissza kell adnia a népnek. Annak a népnek, mely – ahogyan Greguss Ágost fogalmaz – „elásott kincsesládaként várat-

⁹ VERSÉNYI György: Erdélyi János emlékezete, *Etnographia* 25(1914), 267–268.

¹⁰ Uo., 269.

¹¹ ERDÉLYI János: *Magyar közmondások könyve*, Pest, 1851, 436.

¹² GREGUSS: i. m., 130.

¹³ ERDÉLYI János: *Magyar népdallamok és ref. szenténekek*, *Sárospataki Füzetek* 8(1864), 421–445.

lanul föltárt népköltészetünk¹⁴ kincstárnokává emelte őt. Sárospataki tanársága alatt az ő kezdeményezésére indult meg a népiskolai tankönyvek szerkesztése és kiadása. Tanítványait biztatta a népdalok és népszokások gyűjtésére. Így érthető, hogy mikor arról értesült, hogy Lehoczky Tivadar orosz-rutén népdalokat gyűjtött, és fordított magyarra, Erdélyi saját költségén vállalta a könyv kiadását és nyomtatását a főiskola nyomdájában.

„Vannak az emberiségnek munkásai, bonyolultabb viszonyú, sokféle oldalú és irányú, látszólag önmagoknak ellenmondó munkásai.”¹⁵ – írja Greguss Ágost Erdélyi Jánosról. Akár költőként, akár filozófusként, a magyar esztétikai és kritikai irodalom egyik legkiválóbb képviselőjeként, vagy néprajztudósként tekintünk is Erdélyi Jánosra, érdemeit, újíto törekvéseit nem vitathatjuk el tőle. A magyar néprajztudomány elismerését jelzi Erdélyi népköltési gyűjtése iránt, hogy halála után 150 évvel is az egyetemi néprajzi tananyag szerves részét képezik a folklór területén végzett „búvár-latának” eredményei.

„A nemzetet saját lelkével megismertetni: ez volt Erdélyi János életének főadata; s dicsőség neki: mert megoldotta!”¹⁶

¹⁴ GREGUSS: i. m., 123–124.

¹⁵ Uo., 120.

¹⁶ Uo., 133.